

»O POSLUŠAJTE ENO GROZOVITNO ZGODBO«: PESEMSKI LETAKI Z OSUPLJIVIMI NOVICAMI

Marija Klobčar

Glasbenonarodopisni inštitut, ZRC SAZU, Ljubljana
marija.klobcar@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.37.159-168

Zapisovanje slovenskega ljudskega pesemskega izročila ni vključevalo morebitnih tiskanih objav, ki bi lahko služile kot predloge za to ustvarjalnost, saj so povezave s tiskom nasprotovale predstavi o izvornosti slovenske ljudske kulture. Preučevanje pesemskega izročila o usodnih dogodkih pa je razkrilo, da so imele številne pripovedne pesmi vlogo obveščanja; to obveščanje je v nekaterih primerih vključevalo tudi letake. Osvetlitev nekaterih slovenskih ljudskih pesmi o hudih prestopkih in kaznovanjih je omogočila tudi novično presojo najstarejšega letaka, ki vsebuje slovenske besede.¹

pripovedne pesmi, pesemski letaki, prestopki, kaznovanja, sejmarski pevci

The transcribing of Slovene folk songs excluded printed editions which could serve as templates for this, since the links with the press contradicted the notion of the originality of Slovene folk culture. A study of the folksong tradition referring to fatal events reveals that many narratives had an informative role, and in some cases this included leaflets. Consideration of some Slovene folk songs about serious offences and punishments also enabled the re-evaluation of the oldest leaflet containing Slovene words.

narrative songs, leaflets, offences, punishments, fair singers

Odnos do letakov v folklorističnih obravnavah

Iskanje sledi o letakih v pesemskem izročilu ali v povezavi z njim narekuje vpogled v vlogo slovenske folkloristike in v njeno usmerjenost v določenem obdobju. Zbiranje pesemskega izročila je imelo v času vključenosti v avstro-ogrsko monarhijo izrazito narodnoidentifikacijsko vlogo: temeljni korpus pesmi, ki naj bi predstavljale nabor ljudskega, je izražal kulturo podeželja, pesmi, ki so nakazovale vplive mest, tujejezičnega okolja, vplive pisane ali tiskane besede in petje za denar, pa so usmerjevalci zbiranja skrbno izločali. Tak korpus, zaokrožen z veliko zbirko *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923), je imel izrazito narodnopromocijski namen, ki se je v najpopolnejši obliki uresničil lahko samo s sledenjem čim bolj izvirnim pesmim, nastalim med preprostimi ljudmi.

Iz ljudskosti, zarisane z anonimnostjo podeželskega okolja, pa niso bile izločene le pesmi, pri katerih je bilo mogoče določiti avtorja, in pesmi s tujejezičnim vplivom,

1 Prispevek je nastal na podlagi podatkov, pridobljenih v okviru projekta Pesemski odsevi medkulturnega sobivanja, št. J6-9369, ki ga sofinancira ARRS.

temveč tudi pesmi s preveč opredeljivimi ozadji dogodkov, na katere so se vsebinsko nanašale: te pesmi so namreč nakazovale obstoj tiskane predloge ali celo letaka, kar pa z načeli tedanje folkloristike ni bilo združljivo. Nekateri zbiralci so bili ob zapisovanju izročila na terenu sicer pozorni tudi na pisne vire, vendar te pesmi tedaj niso veljale za ljudske. Za ljudske pesmi naj bi bilo značilno ustno prenašanje.

Ta selektivnost je v obnebu stroke, ki jo je opredeljevalo Pommerjevo produkcijsko načelo² (Kumer 2002: 9), razvidna iz Štrekcljeve opombe k eni od variant pesmi *Turki pred Dunajem*: »Obleganje Dunaja po Turkih v l. 1683 opeva še druga pesem, katera pa se mi ne zdi narodna. Narejena je najbrž po kaki nemški historični pesmi, kakor so se širile po tako zvanih 'fliegende Blätter'«³ (SNP 1: 61). Za to pesem, ki jo je med letoma 1826 in 1828 s pripombo »nekteri tako pojo« zapisal Matevž Ravnikar - Poženčan⁴ (prim. SLP 1: 81), je Ivan Grafenauer skušal dokazati, da ni povezana z letaki (Grafenauer I. 1951), s čimer je utemeljil njeno vnovično uvrstitev med ljudske pesmi. (SLP 1: 81).

Povezanost pesmi z letaki je torej onemogočala njihovo uvrščanje v nabor izročila, hkrati pa zbiralci niso dobili nobenih spodbud za zbiranje morebitnih tiskanih pesemskih besedil – letakov. Takšne najdbe so bile tudi sicer le naključne, čeprav so imeli letaki na Slovenskem nedvomno pomembno vlogo pri širjenju državno pomembnih vesti (Reisp 2001: 26–53), posebno v časih turške nevarnosti, ko je bila Ljubljana pomembno obveščevalsko središče za zahodno Evropo (Mal 1957: 158). Na letake so bili pozorni le dovolj izobraženi posamezniki, npr. študent teologije Jožef Rudl, ki je blizu Pliberka na Koroškem našel tiskani letak s pesmijo iz leta 1809 *Nova bramborska pesem za zveste Gorence* (Kotnik 1906: 87–91).

Tako kot so bile iz zbirke *Slovenske narodne pesmi* izločene vojaške pesmi, ki po urednikovem mnenju niso bile »niti po duhu niti po obliki zares narodne« (SNP 4: 210), vključno z najdbo iz bližine Pliberka, tako v zbirko ni bila uvrščena npr. pesem o lizbonskem potresu, ki jo je pol stoletja pred tem v prvo zbirko slovenskega pesemskega izročila uvrstil Emil Korytko (SPKN 5: 26–28, 29–31): kljub razširjenosti pesmi, dokazane s številnimi zapisi, je namreč Karel Štrekelj kot poznavalec izročila očitno domneval, da gre za vpliv letakov. Ta vpliv je bil dve desetletji po njegovi smrti tudi dokazan: leta 1932 je bil najden letak z izvorno pesmijo o potresu v Lizboni. Ohranil se je v zasebni knjižnici družine pisatelja Ivana Tavčarja na dvorcu Visoko pri Škofji Loki (Gspan 1978: 171; Klobčar 2015: 64–66).

V folkloristiki, leta 1934 tudi institucionalizirani, najdba omenjenega letaka ni doživela kakega neposrednega odziva. Na letake in njihovo povezovanje s pesemskim izročilom pa je leta 1937 opozorila Razstava slovenskega novinarstva, ki so jo na ljubljanskem velesejmu pripravili ob 140-letnici Vodnikovih *Lublanskih noviz*. Organizatorji so s pomočjo gradiva, hranjenega v tujini (Gaber 1938: 26–27), predstavili razvoj novinarstva na Slovenskem in poskrbeli za živo uprizoritev

2 To načelo je razločevalnost ljudskih pesmi iskalo v avtorstvu, ne pa v recepciji med ljudmi.

3 Nem. *das fliegende Blatt* = letak.

4 NUK, Ms 483.

pesemskega poročanja o dogodkih. Poseben prostor so namreč namenili uprizoritvi »pétih novin« – pripovednih pesmi in moritatov (Gaber 1938: 31), »ki jih je na plošče pel Akademski pevski zbor« (*Slovenski dom* 10. 11. 1937, 3). France Marolt, vodja Folklornega inštituta, se je povezave med novinarstvom in pesmimi, ki so imele obveščevalski namen, zavedal, vendar teh vprašanj v folkloristične raziskave ni vključeval.

Po 2. svetovni vojni se je na Glasbenonarodopisnem inštitutu začelo uveljavljati prizanesljivejše stališče do povezovanja pesemskega izročila z letaki: v uvodu v novo zbirko *Slovenske ljudske pesmi* je bilo pojasnjeno, da »[n]e spadajo [...] med ljudske pesmi umetnega izvira z letakov, če zanje nimamo dokazov, da so se resnično razširile iz tiskane oblike v peto pesem med ljudmi« (Merhar 1970: XIV). Ustrezna odmevnost v izročilu je torej tudi pesmim, objavljenim na letakih, omogočala objavo med ljudskimi pesmimi.

Spremembo v odnosu do letakov v slovenski folkloristiki sta v sedemdesetih letih 20. stoletja sprožili Bausingerjeva teza, da so ljudske pesmi včerajšnje popevke (Brednich 1973: 243), in poziv Rolfa Brednicha za vnovično ovrednotenje te problematike (prav tam: 244). Na navzočnost letakov med Slovenci in na povezavo letakov s petjem je s predstavitvijo slovenskega pesemskega letaka s slovensko verzijo parodije pesmi o sv. Luciji in osebne spominjanja petja pouličnega pevca opozoril etnolog Niko Kuret (1973: 252). Petje, povezano z letaki, je z opredelitvijo »sejmarskega pesništva« in »novičarstva« (Koruza 1974: 222) in z opozorili na vplive višjih slojev na ljudsko ustvarjalnost (prav tam: 233) pritegnilo tudi literarnovedno pozornost.

Iskanje povezav med pesmimi in letaki je kmalu doživelo še folkloristično obravnavo. Zmaga Kumer je ugotovila povezavo med letakom, izdanim ob padcu Napoleonove Ilirije, in pesmijo *Ena nova pesem od pokončanja te vojske* (Kumer 1976: 121–123). Ob tem je navedla tudi nekatere druge letake (prav tam: 123–124). Ob pesmi o koleri v Ljubljani je nakazala, da obstaja možnost, da je bilo poulično petje navzoče tudi pri Slovencih (prav tam: 125), to domnevo pa je pozneje oprla še na besedilno analizo štajerskih sloves, in sicer z utemeljitvijo, da uvodni in zaključni obrazci ter besedila nekaterih pesmi z grozljivimi zgodbami spominjajo na dejavnost pouličnih pevcev »Bänkelsängerjev« (Kumer 1983: 22–28). Po njenem mnenju so se na Slovenskem pesmi o osupljivih dogodkih širile izključno ustno (prav tam: 22).

To prepričanje je več kot tri desetletja pozneje relativizirala razprava o potujočih pevcih na Slovenskem (Klobčar 2012). Sprožilo jo je pričevanje o nastopu sejmarskega pevca, »moritatlerja«, ki je na sejmu v Kamniku predstavljal »moritat« in po nastopu prodajal letake s predstavljeno pesmijo:

»Moritatlerji« / so se nazivali tisti zagoreli in raztrgani sejmski kričači, ki so na pripravnem prostoru, navadno pred okrajnim sodiščem, razobešali veliko platneno tablo, čezinčez poslikano z različnimi prizori, ki so kazali krvav umor in njegove posledice ter kaznujočo roko pravice. / Kolikor se še spominjam, so bili ti potujoči kričači moravskega porekla. Pred tablo je stalo majhno, suhljato človeče, ki je s palico kazaje na sliko, z vidnim naporom pelo: »Hört, ihr Leute mit Entse-j-tzen von dem gro-j-ssen

Postraumbmord, der sich erst neulich hotte zugetrogen in dem Lond Krobotien!« Potem je povabil še ženo: »Geh, Olte, sing mal mit!« / Hreščavi glas starke je privabil dokaj radovednega in radoglednega ljudstva. Na koncu je po pet krajcarjev delil liste, kjer je bila natanko popisana vsa ta krvava »moritat«. (Suchy 1928: 92–93)

Neposredni dokaz o letaku, ki upoveduje grozljivo novico, moritat, in o uprizoritvi same pesmi torej omogoča zanesljivejše sklepanje o obveščevalni vlogi pesemskih letakov pri nas: tudi na Slovenskem so na sejmih ob slikah na platnu uprizarjali pesmi o grozljivih novicah in ob tem prodajali letake. Zapis se nanaša na uprizoritev nemške pesmi, torej tujejezičnega letaka. Obstoj slovenskih pesemskih letakov poleg vojaških pesmi in pesmi o lizbonskem potresu dokazuje tudi pesem o koleri v Ljubljani. Ali je ob tem mogoče sklepati, da so se z letaki širila tudi slovenska besedila, ki so vplivala na naše pripovedne pesmi? Ali izraz *pogrošne pesmi*, ohranjen v izročilu, torej pesmi, vredne pet krajcarjev, nakazuje tudi obstoj slovenskih moritatom?

Ob skromnem zanimanju slovenskih zbiralcev za pesemske letake teh pričevanj skoraj ni. Izjemoma se je ohranil podatek o letaku z upodobitvijo motiva pesmi *Vdovec na ženinem grobu*: eden od pevcev se je spomnil »nekakšne razglednice« s »tragičnim motivom vdovca na grobu, v ozadju pa je bila Marija« (SLP 5: 216). Razbiranje povezav med sejmarskim obveščanjem in pripovednimi pesmimi se zato lahko opira predvsem na kontekstualno analizo samih pesmi.

Ljudske pesmi o tragičnih usodah in usmrtitvah – povezava s sejmarskimi pesmimi in letaki

Za prepoznavanje pripovednih pesmi, pri katerih je mogoče sklepati na obstoj sejmarskega petja, so zgovorni uvodni verzi, ki vabijo ljudi k poslušanju novic: »Nekaj novega sem zvedu« (SLP 5: 725–768), »Poslušajte od vbijavca«, »Poslušajte, kristjani«, »Poslušajte, mladi ljudje« (SNP 4: 789), »O poslušajte eno grozovitno zgodbo« (SNP 3: 645, št. 85) idr., pri čemer se pojavlja tudi pojasnilo, kot npr. »nove cajtenge sembral« (SLP 5: 722–768). V nemškem okolju so *novi cajtengi* pomenili »tiskane letake z novicami o pomembnih in zanimivih dogodkih, včasih tudi v vezani besedi«, torej pesemske letake (Kumer 1990: 407).

Po ugotovitvah slovaške folkloristike verzni klišeji z uvodnimi ali zaključnimi formulami kažejo na obstoj sejmarskih pesmi, kar pomeni, da je imel sejmarski tisk pomemben vpliv na ljudsko balado (Droppová, Krekovičová 2010: 13–74). Omenjeni klišeji sodijo med temeljne značilnosti številnih slovenskih pripovednih pesmi. Primerjava s spoznanji slovaške folkloristike in upoštevanje spoznanja o razcvetu tiska letakov na Slovenskem v 18. stoletju, ki naj ne bi vključeval le nabožnih pesmi, temveč tudi nekaj posvetnih (Smolik 1963: 18–19, 30; Kumer 1976: 118), kaže na genezo pripovednih pesmi v tej produkciji (Klobčar 2014: 100).

O *novih cajtengih* poroča tudi pesem o usmrtitvi detomorilke, pri kateri je z raziskovanjem ozadja pesmi, oprtega tudi na računske knjige mestnega sodišča v Ljubljani, izpričana usmrtitev za detomor obsojene Urše Mandlovke, in sicer 22. oktobra leta 1766 (Kumer 1990: 407; Golež Kaučič 2017: 34). Avtorstvo pesmi ni jasno, saj

je pesem lahko nastala v Ljubljani ali v njeni okolici, množica variant pa naj bi dokazovala širjenje v ustnem izročilu (Kumer 1990: 408).

Ustvarjalci pesmi, ki so prinašali novice, so nedvomno pripadali zelo raznoliki družbeni skupini: to je bila vmesna plast med družbeno elito in preprostimi ljudmi in je nastopala v vlogi posrednika, kljub poklicni socializaciji in določeni profesionalizaciji je bila diferencirana in odprta za različne vplive (Klobčar 2014: 103). V kolikšni meri in kje so se pri tem opirali na tiskane objave, danes ni več mogoče ugotoviti, mogoče pa je opazovati vlogo tiska pri zadnjih javnih usmrčitvah v Ljubljani.

Usmrčitve so bile »javni spektakli groze« (Studen 2004: 111), ki so učinkovali »vzgojno in ustrahovalno« (prav tam: 103) ter so privabili veliko gledalcev. Leta 1861 je v Ljubljani odmevala usmrnitev dveh Italijanov (Studen 2004: 106–107), o kateri med drugim priča tudi zapis v *Zgodnji Danici*:

Iz Ljubljane. Včeraj - teden ob 9. uri sta bila na ljubljanskim polju blizu smodnišnice (Pulverthurm) dva hudodelnika obešena. Janez E., mesar iz Verone, in Frančišk M., delavec iz Mantove, ker sta bila lani 19. prosenca v ljubljanski delavnici Jožeta Gobbita, tudi Laha, umorila. Pervi je imel 41, drugi 28 let; oba sta bila iz mladosti zanemarjena, malo podučena v verskih naukih, zlasti drugi, brez ušesa za lepe nauke, zgodnja tatova in pretepavca, ki so ji že davno po ječah vlačili, pa se nikoli nista poboljšala, ampak še le terdovratniši prihajala. [...] Čč. oo. Benvenuto in Konrad, frančiškana, sta ju spremljala na morišče. Po obešenju, ki je bilo kar naglo opravljeno, so pater Konrad pričujočo množico, več tavžent ljudi, nagovorili in jih krepko opomnili, kam de človek pride, ako zanemarjen, nepodučen postopa, kakor njih dosti po Ljubljani, ter so budili starše, de naj bolj skerbno za keršansko odrejo otrok si prizadevajo itd. (*Zgodnja Danica* 19. 12. 1861, 208)

Usmrnitev je bila spektakel, ki je pozneje, ob spominjanju s pesmijo, ljudem nudil zabavo, celo obešenjaški humor, posebno zato, ker se s tujcema niso mogli poistovetiti. Zapis iz Puščave na Pohorju to dokazuje v refrenu:

1. Dva nesrečna Italjana
sta bla v smrt obsojena.
Dol so njiju pripeljali
sredi mesta ljubljanskega.
/: Tralala, lalala :/,
tralalala.
2. Pater Italjanu pravi:
»Saj se lahko spokoriš.
Bog ti bo tvoj greh odpustil,
ti pa pojdeš v paradiž.«
Tralala ...
3. Italjan pa Patru pravi:
»Kaj ti meni to gučiš!
Pojd mest mene ti na gauge,
pa boš šel tud v paradiž.«
Tralala ... (OSNP 6292)

Obešeni Italijan Oberdank.
 10.859
 GNI 10.645
 (Iz št. Levarta nad Škofjo Loko)

1. Pa-ter ja-ki so Fal-ja-na št. dovatne
 2. Pa-ter ja-ki so go-va-ja: „Spjida se mi
 3. Pa Fal-ja-ki, pa-teru re-je: „Ka-ki pa-ter
 7. na pr-čaj, Pa-ter ja-ki so na jar-ge
 2. Spoko-mi! Če bo boš re-je spo-ko-ru,
 3. Celes-tin! Spojmanet me ne ti na jar-ge,
 7. Spod. Guglielmo-ja pol-ja.
 2. Ne dnoš hrošes to para-diz!
 3. Pa ti hrošes v para-diz!

4.
 Pater pa mu ježno reče:
 »Ti hudoba satanska!
 Boš ti meni taket govora,
 če te hudci iz v kremplih ima!«

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

5.
 Pater je re z mehom iakov,
 Ne bi dušo ja dobiv;
 Pa Teljan se je spokoru,
 Je hudci sam meh dobiv.

6.
 Frajmar k Oberdanku stopi,
 Vse stik okol' vatu,
 Lavge vstaj so zaskepile,
 Oberdank moter visi.

Zapisal z melodijo ved Fr Herman
 Peta Frančiška Loh.
 Zapisava 5. februarja 1929.

Slika 1: Pesmi o usmrtitvah posameznikov so bile namenjene obeščanju, včasih celo zabavi. Kot predloge so jim lahko služili uradni obvestilni letaki, širile pa so se večinoma ustno. Po potrebi so jih prilagodili novim usmrtitvam, kot na primer pesem o Oberdanku (ZRC SAZU, Arhiv GNI, OSNP 10.859)

Pesmi o usmrtitvah so se s hitrim obeščanjem bolje tržile, včasih pa so jih prilagodili tudi novim usmrtitvam. Pesem o obešenju dveh Italijanov je bila tako uporabljena ob usmrtitvi Wilhelma Oberdanka, italijanskega iredentista slovenskega rodu, ki je bil zaradi poskusa atentata na cesarja Franca Jožefa obsojen veleizdaje in 20. decembra 1882 obešen.⁵

Zadnje javne usmrtitve dokazujejo, da so poleg časopisnih objav, ki so nadomestile nekdanje *neue Zeitung*, ob usmrtitvah tiskali tudi letake. O letaku, tiskanem ob usmrtitvi Italijanov, je v svojih spominih poročal Henrik Tuma, ki je o tej usmrtitvi slišal pripovedovati svojo teto: »Ko sem začel čitati, so še krožila med ljudmi tiskana poročila o sodbi in usmrčenju, v katerih so bile naslikane vislice v podobi kljuke, s katerih je obešenec visel prosto v zraku.« (Tuma 1937: 21)

Tiskana poročila so ob usmrtitvah skrbela za boljši in trajnejši vzgojni učinek, pesmi pa za odmevnost dogodkov. Tudi zadnja javna usmrtitev v Ljubljani, ko so obsodili fanta iz Vipave, ki je umoril svojo mater (Studen 2004: 107), je izpričana z ljudsko pesmijo. Iz časopisnega prispevka je razvidno, da je bil leta 1867 za umor

5 Oberdank, Wilhelm; Oberdan Guglielmo (1858–1882), Politiker. Österreichisches Bibliographisches Lexikon, www.biographien.ac.at/oebl/oebl_O/Oberdank_Wilhelm_1858_1882.xml.

matere usmrčen Anton B. iz Šentvida pri Vipavi.⁶ Nemški časopis *Laibacher Zeitung* je o tem takole poročal:

Danes zjutraj 5 minut pred 8. uro je bil na tukajšnjem grajskem hribu na platoju nasproti Grubarjevega kanala morilec Anton B. iz Št. Vida pri Vipavi usmrčen z obešenjem. Zbrala se je velika množica. Zločinec je bil zelo skesan in so ga na mesto usmrtilve morali pripeljati. (*Laibacher Zeitung* 15. 3. 1867, 399; prev. M. K.)

Poročilo je obsojenca v nadaljevanju predstavilo kot brezbožnega in moralno izprijenega človeka, ki se je zaradi razhajanj z materjo odločil, da jo bo ubil (prav tam).

Henrik Tuma je tej o usmrtilvi poročal z občutno prizadetostjo:

To pot sem bil tudi sam med gledalci. Obešali so na grajski planoti. Prišel je bil že v rabo sedanji tip vislic, na katerih se obeša na mehaničen način. Ves Grad je bil poln ljudstva, vse se je gnetlo. Obešali so na robu planote, da se je moglo od daleč videti. Ko so Vipavcu zadrgnili okoli vratu zadrgo, je zagnal oster krik, ki mi je dolgo zvenel po ušesih. [...] Tudi tokrat so izdali tiskano poročilo s sliko. (Tuma 1937: 22)

Pesem, ki je bila leta 1910 zapisana na Beričevem pri Ljubljani in se očitno nanaša na ta dogodek, v uvodu nakaže vzrok za fantovo dejanje:

1. Poslušajte vod vbijavca,
tam z Vipave je doma,
jenga dekleta je von lubu,
voče mu je grd svèt dav.
2. »Pret ti jest ne bom dovolu,
de b ti moja hčer imov,
če boš mater vod hiše spravu
al pa če jih boš ubov!«

Zaključek pesmi, ki sledi opisu zločina, izraža prikrito sočutje:

8. Zdej pa tam v Gradiški počiva
dvaintrideset že let,
mrtev, vbov, dekleta zgubu,
voh, kak ga serce boli! (OSNP 8058; SLP 5: 482)

Medtem ko je imel letak, ki ga je ob usmrtilvi izdala oblast, strašilno, vzgojno vlogo, pesem izraža večje razumevanje za obsojenčevo stisko in za razloge za to, kar je obsojenca pripeljalo na zločinsko pot. To tudi kaže, da je ni izdala oblast. Povsem drugačen pa je bil v pesmih odnos do usmrtilcev obsojenih tujcev: norčevanje, značilno za pesem o usmrtilvi dveh Italijanov, to pesem umešča celo v šaljivo izročilo. Pesemska pričevanja o teh usmrtilvah pa omogočajo vnovično ovrednotenje prvega poznanega letaka, na katerem so navedene slovenske besede.

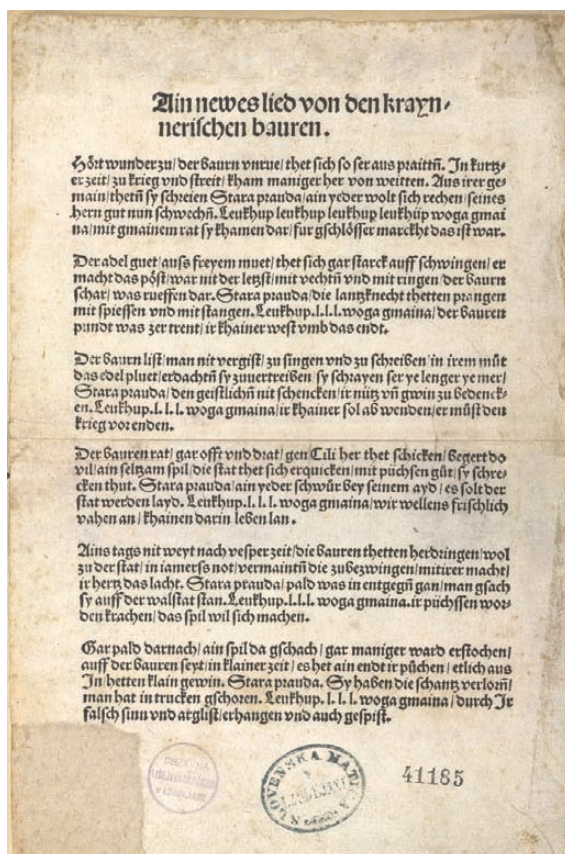
Pesmi o grozodejstvih kot pojasnilo vloge letaka o kmečkem puntu leta 1515

Letak z nemško pesmijo *Ain neues lied von den kraynnerischen bauren* (*Nova pesem o kranjskih kmetih*), ki se nanaša na veliki slovenski kmečki upor leta 1515 oz. na odločilni poraz upornikov v Celju, je znamenit zaradi objave prvih slovenskih

6 Naselje je bilo leta 1952 preimenovano v Podnanos.

tiskanih besed oz. slovenskih puntarskih gesel »Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup boga gmajna« in »Stara pravda« (Reisp 2001: 8). Po Radičevem odkritju tega letaka na Dunaju je Janez Bleiweis zapisal, da je letak »natisnen na tak listič, kakor so se tiskale nekdanje 'neue Zeitungen' Turških vojsk« in da je »redka bibliografična prikazen, kajti po poročilu Radicsevemu se poleg našega le še dvojice tacih iztiskov nahaja v knjigarnah: en [...] v Berlinu[,] drugi iztis je pred več leti imela neka antikvarska knjigarna [...] v južni Nemčiji« (Bleiweis 1877: 200).⁷

Primerjava s slovenskim pesemskim izročilom pojasnjuje tudi vlogo tega letaka. Uvodni verz pesmi kaže, da to ni bila le »žolnierska pesem« (Grafenauer B. 1974: 11, 35, 89, 101–102) oz. »pesem vojaških najemnikov« (Reisp 2001: 8), temveč je bila pesem, namenjena predvsem obveščanju o uporih, ki ga je oblast pojmovala kot grozodejstvo. To dokazuje že prva od šestih kitic:

Slika 2: Letak s pesmijo *Ain neues lied von den kraynnerischen bauren* je omogočil širjenje pogleda oblasti na veliki upor slovenskih kmetov leta 1515 in ponarodevanje pesmi med Nemci (NUK, Ms 1875)

⁷ Enega od letakov, natisnjenega leta 1516, hranijo v Državni biblioteki v Berlinu (https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN83511029X&view=overview-info&PHYSID=PHYS_0001&DMDID=DMDLOG_0001)

Poslušajte čudo o kmečkih nemirih / ki so se razširili vsevprek. Pred kratkim so od daleč prišle množice v boj in upor. V svojih soseskah / kričijo Stara pravda / vsakdo bi si rad nagrabil dobrin svojega gospoda. Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup, boga gmajna / na podlo pobudo so prišli / nad gradove in trge, res je tako. (prev. M. K.)

Nova pesem o kranjskih kmetih je bila torej razširjena kot novica o uporu, ki je bil predstavljen kot zločin, citatni navedki upornikov pa zvenijo posmehljivo. Leta 1844 je bila uvrščena v nabor nemškega ljudskega izročila, in sicer v prvi zvezek zbirke *Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder* (Uhland 1844: 511–514): med nemške ljudske pesmi je bilo sprejeto izročilo, ki kranjske kmete prikazuje kot zločinske prestopnike in nasprotnike obstoječega reda in miru. Letak je poskrbel za to, da ljudje, ki so pripadali drugemu narodu, niso bili deležni ne razumevanja za svoje pravice ne sočutja ob kazni, ki jih je doletela.

Viri

Ain neues lied von den kraynnerischen bauren. NUK, Ms 1875.

NUK, Ms 483.

Laibacher Zeitung, 15. 3. 1867.

Slovenski dom, 10. 11. 1937.

Zgodnja Danica, 19. 12. 1861.

ZRC SAZU, Arhiv GNI, OSNP 3680, 6292, 8058, 10.859.

Literatura

BLEIWEIS, Janez, 1877: *Ain neues lied von den kraynerischen bauren.* Janez Bleiweis (ur.): *Letopis Matice Slovenske za leto 1877.* Ljubljana: Matica slovenska. 200–201.

BREDNICH, Rolf Wilhelm, 1973: *Pesem kot trgovsko blago.* *Traditiones* 2. 243–251.

GABER, Ante, 1938: *Razstava slovenskega novinarstva.* *Kronika slovenskih mest* 5/1. 26–35.

DROPOVÁ, Ľubica, KREKOVIČOVÁ, Eva, 2010: *Počúvajte panny, aj vy mládenci. Letákové piesne zo slovenských tlačiarň.* Bratislava: Eterna Press, Ústav etnológie SAV.

GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka idr. (ur.), 2007: *Slovenske ljudske pesmi* 5 [= SLP 5]. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka, 2017: *Pomembnost besedila. Detomorilka – iz življenja v pesem in leposlovje.* *Traditiones* 46/3. 33–85.

GRAFENAUER, Bogo, 1974: *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

GRAFENAUER, Ivan, 1951: *Turki pred Dunajem.* *Slavistična revija* 4. 38–59.

GSPAN, Alfonz, 1978: *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja* 1. Ljubljana: Slovenska matica.

KLOBČAR, Marija, 2012: *Itinerant Singers in Slovenia: Views on a Distinct Phenomenon.* Thomas A. McKean (ur.): *Songs of People on the Move.* Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier (B.A.S.I.S., 8). 3–15.

KLOBČAR, Marija, 2014: *Pesemsko obveščanje in ustvarjanje tradicije.* *Traditiones* 43/3. 87–110.

KLOBČAR, Marija, 2015: *Songs about the Lisbon earthquake, or the Slovenian response to stories about someone else's misfortune.* *Traditiones* 44/3. 53–72.

KORYTKO, Emil (ur.), 1844: *Slovenske pesmi kranjskiga naroda* 5 [= SPKN 5]. Ljubljana: Jožef Blaznik.

KORUZA, Jože, 1974: *O doslej neznanem slovenskem pesnjenju v dobi pred pisanicami.* *Jezik in slovstvo* 19/6–7. 221–233.

- KOTNIK, France, 1906: »Nova brambovska pesem« iz l. 1809. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 3. 86–91.
- KUMER, Zmaga idr. (ur.), 1970: *Slovenske ljudske pesmi* 1 [= SLP 1]. Ljubljana: Slovenska matica.
- KUMER, Zmaga. 1976: Zur Frage der Flugblattlieder in Slowenien. *Jahrbuch für Volksliedforschung* 21. 114–125.
- KUMER, Zmaga, 1983: Vom bänkelsängerischen Totenlied zur Ballade in Slowenien. *12de internationale Volksballadentagung, Alden Biesen 22–26. juli 1981*. Brussels: Centrum voor vlaamse volkscultuurm. 21–28.
- KUMER, Zmaga, 1990: Odsev resničnosti v baladi o obsojeni detomorilki. *Zbornik občine Slovenska Bistrica* 2. Slovenska Bistrica: Skupščina občine, Kulturna skupnost. 403–409.
- KUMER, Zmaga, 2002: *Slovenska ljudska pesem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- MAL, Josip, 1957: *Stara Ljubljana in njeni ljudje*. Ljubljana: Mestni muzej v Ljubljani.
- MERHAR, Boris, 1970: Predgovor. Zmaga Kumer idr. (ur.): *Slovenske ljudske pesmi* 1. Ljubljana: Slovenska matica. VII–XXIII.
- REISP, Branko, 2001: *Redki stari tiski*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SMOLIK, Marijan, 1963: *Odmev verskih resnic v slovenski cerkveni pesmi*. Ljubljana: Teološka fakulteta v Ljubljani.
- STUDEN, Andrej, 2004: *Rabljev zamah*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SUCHY, Josip, 1928: *Spomini Krištofovega Pepčka*. Ljubljana: samozaložba.
- ŠTREKELJ, Karel (ur.), 1895–1898: *Slovenske narodne pesmi* 1 [= SNP 1]. Ljubljana: Slovenska matica.
- ŠTREKELJ, Karel (ur.), 1904–1907: *Slovenske narodne pesmi* 3 [= SNP 3]. Ljubljana: Slovenska matica.
- ŠTREKELJ, Karel, GLONAR, Joža (ur.), 1908–1923: *Slovenske narodne pesmi* 4 [= SNP 4]. Ljubljana: Slovenska matica.
- TUMA, Henrik, 1937: *Iz mojega življenja. Spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Naša založba.
- UHLAND, Ludwig, 1844: *Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder* 1. Stuttgart, Tübingen: J. G. Cotta'scher Verlag.